

DVOJICA PRIJATELJA LJUDEVITA GAJA – GROF JANKO DRAŠKOVIĆ I FRAN KURELAC

Dubravka Brezak Stamać

UDK: 323.1(497.5)“18“
811.163.42'26

Hrvatski narodni preporod i njegov bard Ljudevit Gaj bit će interpretirani posredno kroz dva književna predloška: (1) poslanica Janka Draškovića *Riječ veledušnim kćerima Ilirije* zrcali težnju za uvođenjem obrazovnog programa na narodnom jeziku; pokušaj širenja preporodnih ideja među plemstvom i (2) Fran Kurelac, *Slovo nad grobom Ljudevita Gaja* posmrtni je govor koji je izrekao Kurelac 20. travnja 1872. na Jurjevskom groblju u Zagrebu, a sažima Gajev život – uspon i pad preporoditelja Gaja.

Ključne riječi: hrvatski romantizam; preporod; jezikoslovna reforma; poslanica

Hrvatski narodni i književni preporod podrazumijeva političke, društvene i kulturne događaje od 30-ih do 60-ih godina 19. st. U hrvatskoj kulturi prvenstveno je kulturni pokret jer je pokrenuo pitanje i odgovor standardizacije hrvatskoga jezika, inicijativu za tiskanjem novina na hrvatskom jeziku, prvo kazalište u kojemu će se predstave izvoditi na hrvatskom jeziku, osnutak čitaonice i Matice ilirske. Govoriti o hrvatskom narodnom preporodu podrazumijeva govoriti o začecima građanskoga društva koje će uvelike biti nositelj preporodnih ideja. Bio je to izlazak iz feudalizma, sukladno slobodarskim idejama bana Josipa Jelačića.

Sto pedeset godina od smrti preporoditelja Gaja podsjećanje je na najzaslužnijega i najustrajnijega za pokretanje pitanja budućega hrvatskog standardnog jezika. Gaj je bio kajkavac, a odabrao je štokavski kao supstrat budućega standarda hrvatskoga jezika. Ako je normiranje jezika, rađanje institucija koje će skrbiti o hrvatskom jeziku, ujedno i naznaka početka novije hrvatske književnosti, onda je Ljudevit Gaj razmeđe između starije hrvatske književnosti, poglavito dubrovačke renesansne i barokne književnosti koja mu je bila uzor i inspiracija, te novih preporodnih ideja koje su nastajale na prosvjetiteljskim idejama Marije Terezije i njezina sina Josipa II. Kako to prikazuje i alegorijska slika Bukovčeva svečanoga zastora Hrvatskoga zemaljskog kazališta – *Preporod hrvatske književnosti* – upravo je Ljudevit Gaj u središtu Talijina hrama. Pjesniku Gunduliću došli su se pokloniti intelektualni protagonisti preporodnih ideja. Bili su oni prvenstveno građanske provenijencije visokih javnih dužnosti (Ljudevit Gaj, Antun Mihanović, Dimitrija Demeter, Ivan Mažuranić, Stanko Vraz, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Petar Preradović, Pavao Štoos, Antun Nemčić, Ferdo Wiesner Livadić), no i plemstvo koje sebe doživljava nositeljem novih ideja (grof Janko Drašković, grofica Sidonija Erdody-Rubido).¹ Imenovani umjetnici i intelektualci bili su nositelji »novog vala«, upravo onih liberalnih pobuda, vala koji je zahvatio Europu 1848. godine. Bukovčev svečani zastor dovršen je 1895., Drašković je umro 1856., a Gaj 1872., četvrt stoljeća kasnije. Dvije generacije preporoditelja nositelji su realizacije uvođenja hrvatskoga jezika kao službenoga jezika te upravo oni odaju priznanje Gunduliću, pjesniku uzorne štokavštine koju prihvaćaju kao plemeniti jezik koji treba izdvojiti pored kajkavskoga kojim govore.

Cilj je bio jasan: u tadašnjoj državi, Austro-Ugarskoj Monarhiji, suprotstaviti se jezičnom prisezanju Mađara. Primjerice, u školskim izvješćima tadašnje zagrebačke klasične gimnazije vidljivo je da đaci predmete slušaju na latinskom, no mađarski i njemački jezik, koji su se smjenjivali kroz obrazovne reforme, imali su status materinskoga jezika te u svjedodžbama stoje na samom vrhu popisa predmeta. »Latinski je u zagrebačkoj Gimnaziji služio kao obrambeni mehanizam protiv nastojanja Ugarske da nametne nastavu na mađarskom. Oko toga se vodila velika politička borba« (Dobronić 2004: 151).

¹ Miletić, Stjepan. 1904. *Preporod hrvatske književnosti, Opis Bukovčevog zastora u Hrv. Zemalj. Kazalištu*, nakladnik i izdavač Petar Nikolić, Zagreb.

Prema školskim izvješćima gimnazije u Zagrebu, mađarski je jezik između 1833. i 1848. godine bio obvezni nastavni predmet. Matija Smodek, Gajev suradnik, prvi je profesor koji je predavao na tadašnjoj Kraljevskoj akademiji u Zagrebu hrvatski jezik (kajkavski jezik) kao neobvezni predmet, a gramatiku hrvatskoga jezika tumačio je na latinskom jeziku. Nastupno predavanje održao je 6. studenoga 1832.

Između 1850. i 1918. godine, novim ustrojem gimnazija (osam razreda; niža i viša gimnazija) te uvođenjem »izpita zrelosti« (mature), ilirski jezik, kako su ga nazivali, bio je zastupljen s tri sata tjedno, uključujući i sat krasopisa, odnosno u višim razredima gimnazije dva sata tjedno. Ilirski jezik predavali su: Antun Mažuranić, ujedno i profesor latinskoga, koji je poučavao Augusta Šenou i Gajeva sina Velimira; Vjekoslav Babukić, profesor njemačkoga, koji je ilirskom jeziku poučavao budućega velikog jezikoslovca Vatroslava Jagića; Adolfo Veber, profesor latinskoga i ilirskoga, koji se uporno opirao germanizaciji. Stoga nije čudno da su mu prosvjetne vlasti ostavile samo latinski jezik u nastavi. Službene čitanke koje nose naziv jezika, tiskane odlukom tadašnjeg carskog kraljevskog Ministarstva u Beču, bile su: Veberova Čitanka ilirska za nižu gimnaziju (Beč, 1852.); Čitanka ilirska za gornje gimnazije koju su uredili Gajevi suradnici Antun Mažuranić, Matija Mesić i Adolfo Veber (Beč 1856.); gramatika *Ilirska slovnica* Vjekoslava Babukića (Zagreb 1854.). Gramatiku ilirskoga jezika, razvidno je iz Predgovora, Babukić je posvetio banu Josipu Jelačiću, »ljubitelju narodnog jezika«, koji je i naručio gramatiku. »Ja sam se«, veli Babukić, »na tvoj blagi i ujedno službeni poziv od 29. svibnja 1852. broj 426. obvezao da ću 'Slovnica ilirsku' za učionice sastaviti.«

Termin ilirizam, bliska označnica hrvatskom narodnom preporodu odnosno Ilirskom pokretu podrazumijevao je jezično i kulturno jedinstvo južnih Slavena, na čemu je posebno inzistirao pisac i botaničar Ljudevit Vukotinović. Obrazložio ga je u članku »Ilirizam i Kroatizam«,² objavljenom 1842. u časopisu *Kolo*, časopisu koji će se nešto kasnije suprotstaviti Gajevoj *Danici*. Treba svakako podsjetiti da je *Danicza Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka* urednika Ljudevita Gaja (1835. –

² *Kolo, 1842.-1853.*, Knjiga o Kolu, pretpisak, priredio i komentirao Ivan Martinčić, Erasmus, Zagreb 1993., str. 46-50.

1849.) bila književni časopis na kojemu su odrastali ilirci, mladi i stari domoljubi koji su se suprotstavljali mađarizaciji.

Ljudevit Gaj, ključna osoba hrvatskoga narodnog preporoda, imao je iznimno dramatičan životni put, dostojan dramskog lika, koji je vodio od preporoditelja i kreatora hrvatskoga pravopisa i prve ozbiljne jezikoslovne reforme, vlasnika tiskare i zagovornika hrvatske riječi na štokavskom, do prezrene i ostavljene osobe gotovo od svih prijatelja i podupiratelja koji su s njim radili i gradili ideju književne i kulturne preporodne misli. Upravo zato izdvojimo dvojicu Gajevih prijatelja, različitog podrijetla, dobi, pa i različitih jezikoslovnih rješenja pravopisnoga pitanja koja su se nametala o hrvatskom jeziku u prvoj polovici 19. st. Bili su to grof Janko Drašković i gimnazijski profesor francuskoga jezika Fran Kurelac.

LJUDEVIT GAJ, ŽIVOT I DJELO

Gaj je rođen 8. srpnja 1809. u Krapini. Bio je sedmo dijete ljekarnika Ivana Gaja i Julijane Schmidt. Služio se latinskim i njemačkim jezikom, što je bilo uobičajeno za obrazovane intelektualce onoga vremena. Nakon pučke škole i prvoga razreda gimnazije, nastavio je školovanje u Varaždinu. S Gajem su u varaždinskoj gimnaziji bili Antun Nemčić i Mirko Bogović, krug romantičarskih pisaca važnih za kasnija preporodna književna strujanja. Prve pjesme pisao je na njemačkom jeziku. Studij filozofije u Beču upisao je 1826. Godinu dana nakon toga boravi u Grazu, gdje se upoznao s Dimitrijom Demetrom, budućim suradnikom i prijateljem. U Pešti (1829.) dovršio je studij prava, i tada je sazrela ideja o stvaranju jedinstvenoga pravopisa koji će 1830. izdati pod nazivom *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*. Pravopis je objavljen dvojezično, na njemačkom jeziku i kajkavskom. Prijateljstvo s Jánom Kollárom, slovačkim pjesnikom i piscem, evangeličkim svećenikom i zagovornikom panslavizma, vođom i ideologom slovačkoga narodnog preporoda, iznimno će utjecati na daljnje formiranje Gajevih jezikoslovnih rješenja pitanja hrvatskoga pravopisa.

Godina 1832. pokazat će se za Gaja, ali i šire za politička gibanja vrlo važnom. Te je godine Gaj u Zagrebu primljen za bilježnika Banskog stola. Iste

je godine zatražio molbom dopusnicu za izdavanje novina na hrvatskom jeziku. Kako su Smodekova predavanja izazivala negodovanje i demonstracije mađarskih đaka u gimnaziji i na Akademiji u Zagrebu, tako su i zatražene novine izazvale negodovanje. Ugarsko namjesničko vijeće tražilo je podatke o novinama, urednicima lista, sredstvima kojima će se tiskati. Na dan 11. studenoga 1832. sazvan je Hrvatski sabor, uoči zasjedanja sabora u Požunu. Uoči saborskoga sastanka izašla je knjižica grofa Draškovića *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom* (Karlovac 1832.; njemačko izdanje, Leipzig 1834.). *Disertacija* je bila za hrvatsko plemstvo, zastupnike, »nacionalni politički program« (Szabo 2007: 57). Šezdesetdvo godišnji Drašković ovim je spisom nedvosmisleno dao podršku Ljudevitu Gaju: »Ja odabirem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati da mi narodnog jezika imademo u kojemu sve izreći moguće jest što srdce i pamet zagteva« (Drašković u Šicel 1985: 51). Poruka je bila jasna – svaki zastupnik trebao bi se držati naputka. Prema instrukcijama Hrvatskoga sabora, za hrvatske predstavnike u Požunski sabor izabrani su grof Herman Bužan i Antun Kukuljević u Donju kuću, grof Drašković u Gornju velikašku kuću.

U jezičnom pitanju instrukcija nalaže poslanicima da čuvaju pravo latinskoga jezika i neka se ne dadu mučiti uvođenjem nepoznata jezika koji se može jedino i isključivo uvesti unutar granica Ugarske kao službeni jezik. Instrukcija završava: »Ako bi poslanici uvidjeli, da im je uzalud naprezati se, onda neka iz ugarskoga sabora istupe, a Hrvatska će se potom obratiti kralju s molbom da se kao i Erdelj, sama brine za svoja prava« (Szabo, 2007: 57).

Dvije godine poslije Gaj je od cara dobio dopusnicu za novine, no naglašeno je da će cenzura izrazito bdjeti jer novine nemaju dozvolu političkoga lista. Veliki prijemor izazvalo je pitanje kojim će se pravopisnim načelom voditi u tiskanju novina. Dana 6. siječnja 1835. izašle su *Novine Horvatske*, a 10. siječnja *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, s krilaticom: »Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti«. Urednici prvih novina bili su Ljudevit Gaj, Dragutin Rakovac i Antun Mažuranić. Odjek je bio zanosan. Novine su tiskane u nakladi od 720 do 750 primjeraka. (Usporedbe radi, zagrebačke njemačke novine imale su nakladu 800 primjeraka.) Za stalnu pretplatu novina prvi se javio grof Drašković! U prvom broju književnoga priloga *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* zacrtan je ilirski program, a ispisali su ga pjesnički tekstovi budnica. Ponesen uspjehom novina, kao i budnicom *Još Hrvatska nij' propala*, Gaj je uputio molbu za tiskarski

privilegij. Molba je u Budimu odbijena – dobio je dopusnicu za izdavača te ne može biti istodobno i tiskar.

Kad je 1838. Gaj odobrenjem tiskare podigao prve zajmove za prostor, tiskarske strojeve, nastupit će prvi veći problemi. Taj je veliki otpor izazvao tiskar Lavoslav Župan. Dok su novine bile pisane na kajkavskom, Gaj nije imao opopenata, no uvođenjem štokavštine i novih ortografskih rješenja za glasove, pruža se prvi otpor ilirizmu. Nositelji otpora protiv štokavštine bili su plemići koji su pružali otpor mađarskom, ali ne i razgovornom kajkavskom. Stoga su se Draškovićeve podrška, kao i financijska pomoć, pokazali prema javnosti iznimno važnima. Gajevi suradnici Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović i Stanko Vraz sve će se više udaljavati od njega u uredničkoj politici novina te će 1842. pokretuti časopis *Kolo*. Proglas za pretplatu na časopis objavljen je u *Ilirskim narodnim novinama*. Prešućivanje Gajeve vrijedne uloge preporoditelja u prvom broju *Kola* sigurno nije bilo kolegijalno. Shvatio je to kao podcjenjivanje, s mišlju da mu se Vraz osvećuje. Ni jedna daljnja okolnost nije mu išla u prilog: dug i scrpljujući put u Rusiju 1840. pokazat će se dugoročno diplomatskim promašajem, kao i putovanje u tajnosti u Srbiju 1846., pogotovo od 21. siječnja 1843. kad je novinama zabranjeno ilirsko ime. Gaj će postati politički izopćenik, njegov put u Rusiju će se preispitivati, kao i izvješća s putovanja u Srbiju, koja su dolazila u ruke Metternichu, ministru vanjskih poslova Austrijskog Carstva.

Iz javnoga života Gaj se povukao sa 48 godina. Ladanjski posjed Mirogoj kupio je 1850., već načet financijskim dugovima. Zadržao je tiskaru koja je i dalje bila u njegovoj kući u Gospodskoj ulici na zagrebačkom Gornjem gradu. Na izborima za Maticu ilirsku 1851. nije prošao, kao ni Demeter. Prijateljstvo sa suradnicima Bogoslavom Šulekom i Antom Starčevićem dodatno je bilo narušeno. U Pragu je 26. listopada 1853. uhićen i deportiran u Beč pod sumnjom da sudjeluje u južnoslavenskim revolucionarnim pripremama. Bio je uhićen na temelju pisama koja je slao u Beograd preko povjerljivih osoba. Pred sam Božić pušten je iz zatvora s nalogom da se mora javiti vlastima kada stigne u Zagreb. Za svoje sugrađane i prijatelje Gaj je bio veleizdajnik. Postalo je upitno može li Gaj voditi tiskaru. S punom podrškom prijatelja bana Jelačića, 1857. odlazi u Beč, tražeći od Bečke kancelarije zajam iz državnih sredstava, kao i odlikovanje za svoj rad.

Jelačić je dvostruko podupro Gaja. Dao mu je preporučeno pismo za ministra financija baruna Brucka, s molbom da Gaju pomogne doći do bankovnog kredita.

Molbu na cara Jelačić je najtoplije preporučio. Potvrdio je koliko je Gajev rad pridonosio otporu Hrvata protiv Mađara 1848., održanje pak Gajeva posla da je u interesu zemlje. Vrlo se povoljno izjasnio o stanju Gajeve tiskare. Konačno je preporučio da se Gaju podijeli neko priznanje ili odlikovanje (Horvat 1975: 311).

Smatrao je da je svojom djelatnosti i prosvjetiteljskim idejama navukao mržnju Mađara, da je lažno optužen, klevetan, što se sudskim prekidom spora pokazalo osnovanim! Glavni izvjestitelj Gajeve molbe bio je Johann von Fichtenstamm Kempen, austrijski general i ministar policije koji je izvješće započeo Gajevom aferom s Milošem Obrenovićem u Zagrebu, kada je prema tom izvješću kompromitiran ban Jelačić, a od kneza je Gaj iznudio novac. Gaj se u Zagreb vratio poražen.

U 49. godini života proglasio je stečaj. Pasiva je iznosila 2460,65 forinta. U popisu Gajevih dugovanja, velik iznos nosila je posudba zajma za osnutak tiskare iz 1838. od grofice Sermage. Gajevi prijatelji bili su utjecajne osobe svoga vremena. Ivan Mažuranić pisao je kao odvjetnik brojne nagodbe s vjerovnicima, opoziv stečaja. Nakon smrti bana Jelačića, njegovog velikog zaštitinika, Gaju su otkazali ugovor o radu u vlastitoj tiskari. (Nagodbom s vjerovnicima postao je namještenik svoga poduzeća, a imovinom su upravljali vjerovnički odbori.) Na prijedlog bana Josipa Šokčevića, car Franjo Josip odobrio je isplatu izvanredne donacije u vrijednosti od 15.000 forinta. Kako bi ga pokušali vratiti u život, nagodbom je ban Šokčević isposlovaio da mu se vrate *Narodne novine* kao »nezavisni list«.

Veliki osobni poraz, jednako važan koliko i financijski, doživo je 1866. kada su izabrani prvi članovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Strossmayer se nije odlučio za Ljudevita Gaja, Ivana Mažuranića, Dimitriju Demetra, Vjekoslava Babukića, sve odličnike hrvatske kulture. U znak protesta Ivan Kukuljević odbio je članstvo jer nisu bili izabrani prvaci preporoditelji.

POSLANICA JANKA DRAŠKOVIĆA

*Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes*³

Godina 1872. bila je godina smrti velikih preporoditelja – Ljudevita Gaja, reformatora jezika i kulturno-prosvjetnog lidera, kao i pjesnika Petra Preradovića i Dimitrije Demetra. Stoga je okrugla obljetnica (1872. – 2022.), povodom koje je i ovaj stručno-znanstveni skup dobio krovnu temu, dobar povod za valorizaciju što povjesničarima, jezikoslovcima, teatrolozima znače romantičarske pobude hrvatskog narodnog preporoda. Političke i društvene prilike preporoditelja rođenih u 18. stoljeću, među kojima je i Janko Drašković (Zagreb 1770. – Radgona 1856.) svakako su odredile afirmaciju političkog i književnog pokreta. Drašković je bio pripadnik hrvatskoga plemstva, intelektualac, materijalni i intelektualni utemeljitelj Matice ilirske i Čitaonice ilirske. Tadašnji prostor hrvatskih zemalja, u vrijeme izrazite germanizacije hrvatskoga plemstva, s vremenom će stvoriti administrativno i financijski ovisno plemstvo o Ugarskoj. U tako zbijenom kulturološkom okruženju, koje guši svaki vid samostalnosti (o hrvatskom jeziku ne govorimo kao o materinskom jeziku), širile su se Europom stečevine Francuske revolucije. U prvom redu sloboda i ravnopravnost, jednakost. U tom ključu treba čitati slobodu izražavanja na materinskom jeziku kao i Mažuranićev mandat bana između 1873. i 1880. (reforma pravosuđa, školstva, organizacija administrativnog aparata).

Janko Drašković, rođen u 70-im godinama 18. stoljeća, svojim je pogledom na povijest, jezik i zavičaj (narodni preporod čitajmo kao nacionalni) privukao mladoga Ljudevita Gaja. Vratimo li se ikoničkoj Bukovčevoj slici *Preporod hrvatske književnosti*, šezdesetogodišnji grof Drašković, koji zauzima središnje mjesto uz Gaja na svečanom zastoru, predvodi ilirce u poklonstvu Ivanu Gunduliću, prvaku hrvatskoga baroka. Prvaci hrvatske književnosti i kulture na Bukovčevu zastoru govore u prilog kolektivnoj memoriji koju zauzimaju još za života Drašković i Gaj. Grof Drašković bio je član više saborskih odbora (govorimo o ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu). Kao član Slobodne zidarske lože

³ Grof Janko Drašković, »Riječ veledušnim kćerima Ilirije o starijoj povijesti i o najnovijem preporodu književnosti njihove domovine«, prijevod Ante Stamaća, 2007., *Kolo*, g. 17, br. 3, str. 15-45.

Filantropes, ljubitelj francuskoga jezika i prijatelj generala Marmonta, zagovarati će latinski jezik koji je u hrvatskom školstvu bio branič od mađarizacije, kao nastavni jezik u poučavanju svih predmeta. U nastavi latinski je bio pragmatično rješenje. S pravom možemo reći da je Drašković bio intelektualni i politički vođa hrvatskog narodnog preporoda. Kao vojnik 37. ugarske pješake pukovnije, 1787. služio je u Galiciji, sudjelovao u opsadi Beograda 1789., u dobrovoljačkim jedinicama u ratovima protiv Napoleona (1802., 1805., 1809.). Vojnu službu zamijenit će jednako uspješno i aktivno u Hrvatskom saboru kao zastupnik od 1792. te u hrvatskom i zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru 1825.

Svakako je dobro podsjetiti da je nakon prestanka Napoleonskih ratova na prostoru hrvatskih zemalja sazrela ideja promoviranja hrvatskoga štokavskog jezika koji ilircima nije bio razgovorni jezik, a još manje zavičajni govor. U tom ozračju, u sedmom desetljeću života Drašković je napisao dva polemička spisa na hrvatskom štokavskom jeziku: *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom* (Karlovac 1832.), i *Mladeži ilirskoj* (Zagreb 1836.) te poslanicu na njemačkom jeziku *Riječ veledušnim kćerima Ilirije o starijoj povijesti i o najnovijem preporodu književnosti njihove domovine* (Agram 1838.). Draškovićevi publicistički i politički spisi nastali su 30-ih godina 19. st. kada su Mađari oštro pokušali uskratiti stara hrvatska municipalna prava otvoreno šireći mađarski jezik. U njima se ciljano obraća plemstvu, nositelju ekonomskog i političkog programa; mlađim naraštajima koji bi kao obrazovani građani trebali pronositi ideju narodnog jedinstva i gospodarske samostalnosti te rijetko obrazovanim ženama hrvatskim plemkinjama. Poslanice, polemički spisi, svjesno su i s iskazanim programom namijenjene određenim primateljima.

Poslanica *Riječ veledušnim kćerima Ilirije...* objavljena je na njemačkom jeziku 1838., sedam godina nakon sumorne elegije Pavla Štoosa *Kip domovine vu početku leta 1831*. Povod i osnovni ton Draškovićeve rasprave kao i Štoosove elegije, u formi osobnoga obraćanja ženama, imaju istu nakanu – pobuditi u žena, koje su majke i odgojiteljice, svijest o važnosti učenja i govorenja materinskim jezikom, upozorivši ih da su čuvarice jezika te ukazujući na sveprisutnu modu širenja njemačkoga jezika i kulture koje su obrazovane plemkinje i žene visokih krugova rado prihvaćale. Tadija Smičiklas slikovito kaže za Draškovićevu poslanicu: »Ova je knjižica bila ruža koja je mirisom svojim preporodila hrvatske krasotice«.

Više je razloga zašto se obraća ženama. Drašković polazi od premise da »se o oblikovanju neke nacije najispravnije sudi s obzirom na viši ili niži stupanj na kojemu se u njoj nalaze narodni jezik i njegovo ženstvo« (Drašković 2007: 15). Razlog prezira zašto »naše inače veledušne žene toliko malo cijene zemlju u kojoj su ugledale svjetlo dana« nalazi u krivim odlukama onih koji odlučuju.

»Tomu međutim nitko nije toliko kriv koliko mi muškarci. Uvevši u velikom dijelu Ilirije latinski za poslovni i pravni jezik, materinski smo jezik prepustili tek svjetini, pa je i lijepi naš spol jednostavno morao ne opažati lijepu tu ljubicu: materinski jezik, što skromno cvate poredputa; i bio je tako reći prisiljen hranu svom duhu pribavljati iz tuđih književnosti, gdje se nažalost o našoj domovini može naći malošto ili baš ništa« (Drašković 2007: 15).

U vrijeme kada Drašković piše citiranu poslanicu, ispred Gaja godine su zanosa u kojima je sazrela ideja mlade građanske inteligencije o jeziku, pravopisu, uporabi hrvatskoga jezika u javnim glasilima. U poslanici grof Drašković Gaja izričito podržava kada piše: »U našem prosvjetiteljskom stoljeću, kad je u svoj Europi postalo obvezom blagoslove kulture učiniti što je moguće više općim dobrom, i u nas je zanimanje za materinski jezik moralo postati to življe što nam naša Očinska Vlada nije prepuštala davati jasan znak, te se primilostivo udostojila dopustiti nam ilirske nacionalne novine i knjigotiskaru« (Drašković 2007: 16).

U poslanici ilirkama i danas čitatelje mora impresionirati činjenica koliko je široko književno obrazovanje pisca. Naime, obrazlažući zašto je dubrovačka književnost uzoran i odabrani obrazac novoga i mladoga jezika, Drašković apostrofirao da je Gundulićev *Osman* »puno stariji od Miltonova *Izgubljenog raja* i Voltaireove *Henrijade*«; da se pored Tassovih pastoralnih djela *Aminta* i *Pastir Fido*, Molièreovih i Goldonijevih »veseloigara« (komedija), moraju oteti zaboravu Držić, Vetranović, Nalješković, Mažibradić, Ranjina, Zlatarić, Palmotić. Imenovani strani klasici, Milton, Molière, Voltaire i Tasso obrazovanim su plemkinjama kao i Draškoviću poznati, čitali su ih u izvorniku na francuskom i talijanskom. Imena »starijih ilirskih pisaca«, poput Hektorovića, Marulića, Lucića, Zoranića, poznata su Draškoviću, vjerojatno ne i »kćerima Ilirije«, no želi ih informirati da imenovani hrvatski pisci niti malo ne zaostaju za književnim klasicima, »iz dana u dan bogatili su svoj materinski jezik«. Često im se obraća kao »milim čitateljicama«, ukazujući i na izvrsne Dubrovkinje, pjesnikinje Cvijetu (Cvjetanu) Zuzorić, Anicu (Anu) Bošković, Lukreciju Bogašinović, Katarinu

Pozza di Sorgo, »te izvrsnice koliko u iliričkom toliko i u talijanskom pjesništvu«. Koliko je ilirski jezik zvučan i ljubak, kako mu tepa pisac, ilustriran je Demetrovim prijevodom na njemački jezik Đorđićeve pjesme »Krijesnica«. Pjesnik Demeter prevodi hrvatski izvornik u osmercima na njemački jezik. Drašković naglašava da »se u prijevodu nije mogao odraziti onaj čarobni izvornik, jer zvučnost i ljupkost ilirskoga jezika nije moguće oponašati«. Zaključak koji se nameće jest: Hrvatske pisce treba čitati u izvornicima, kako to čine i s drugim piscima.

Drugi dio poslanice u potpunosti je posvećen Ljudevitu Gaju (str. 35-45 u *Poslanici*), ističući njegove zasluge nakladnika i urednika *Novina ilirskih* i *Danice ilirske*. Učene dame Drašković informira zašto je bio važan potez osnutak privatne tiskare. »Lijep je primjer nekoristoljublja i nov dokaz revnosti koja smjera samo na ono što je općinstvu najbolje Gaj dao i time što, unatoč velikim izdancima, svom listu ipak nije podizao inače vrlo umjerenu cijenu.« Završni dio poslanice Drašković je posvetio tumačenju važnosti uvođenja dijakritičkih znakova u »novi ilirički pravopis«.

Tko su stvarni akteri kojima se Drašković obraća poslanicom? Protagonistice Hrvatskog narodnog preporoda bile su i žene. Pri tome svakako istaknimo Josipu (Pepicu) pl. Vancaš, rođenu Andrassy (Gračac 1821. – Zagreb 1910.). Nosila je nadimak »majčica Ilira«. U njezinim salonima na zagrebačkom Gornjem gradu u Opatičkoj ulici okupljali su se: Ljudevit Gaj, Dimitrija Demeter, Stanko Vraz, Petar Preradović, Vatroslav Lisinski, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Ivan Trnski, Bogoslav Šulek, Josip Juraj Strossmayer. Razgovaralo se na hrvatskom jeziku o hrvatskoj književnosti, Sidonija Erdödy-Rubido interpretirala je arije opere Lisinskoga *Ljubav i zloba*. Pl. Vancaš bila je dobrotvorka, žena koju su poštovali, o čemu svjedoče dnevnički zapisi ilirke iz Karlovca Dragojle Jarnević (Karlovac 1812. – Karlovac 1875.). Ova pjesnikinja, odgojena na njemačkom jeziku, zdušno se pridružila preporodnoj lirici pišući domoljubne i ljubavne pjesme. Uglednom društvu obrazovanih dama pripadala je Demetrova nesuđena supruga, glumica Franjica Vesel, prva hrvatska glumica koja je kazališne predstave govorila na hrvatskom jeziku. Stoga i nije čudno da je Drašković, podupirući Gaja u njegovu nastojanju na osnaživanju autoriteta materinskoga jezika, ovu poslanicu posvetio onim damama koje su, suprotno imenovanim ilirkama, prezirale hrvatski jezik kao manje vrijedan. U romantičarsko je vrijeme buđenja nacionalnog identiteta osviještenost bila najdojmljivije i najučinkovitije iskazana jezikom kojim govoriš,

što je Drašković prepoznao u mladom Ljudevitu Gaju koji je u starijem kolegi imao prijatelja i podupiratelja.

POSMRTNI GOVOR FRANA KURELCA

– *Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem*⁴

Nakon 1849. Gaj je tek sjena nekadašnje veličine. Jesu li ga uništile ambicije, spretnog i darovitog pisca i poduzetnika, ili politika s kojom je opako koketirao i služio joj? Bard ilirskoga pokreta skončao je u vlastitoj tiskari *Narodnih novina*, gotovo kao glumac i pisac Molière na pozornici kazališta. Gurnut iz javnoga života, odselio se s Gornjega grada iz središta kulturnoga Zagrebu na posjed Mirogoj. Dok se 30-ih godina 19. stoljeća stvaralo buduće građansko društvo obrazovanih intelektualnih elita, kojoj je Drašković uputio polemički tekst *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom* kao i *Riječ veledušnim kćerima Ilirije*, 50-ih godina 19. stoljeća ilirizam postaje gotovo utopija! I dok je Drašković od saborskog poslanika u Požunu i zagovornika jedinstvenog hrvatskog jezika prošao uspon i katarzu, umro osiromašen na svome imanju u Radgoni 14. siječnja 1854., Gaj je u to vrijeme brojnim neprilikama moralno i fizički bio slomljen. S »pozornice« će tih godina odlaziti prijatelji i zaštitnici: nekadašnji suradnik i prijatelj Stanko Vraz umro je 1851.; ban Josip Jelačić 1859.; Pavao Štoos 1862. Braća Mažuranić, Vjekoslav Babukić, Ivan Kukuljević, Ante Starčević, oni koji su zajedno s Gajem vjerovali u južnoslavensku ideju, odmaknuli su se od njega ili su ih životne prilike onemoćale. Demeter je ležao bolestan. Umrijet će par mjeseci kasnije. Na starom zagrebačkom Jurjevskom groblju žalobnu povorku pozdravio je i Gaja otrpatio u vječnost mladi prijatelj Fran Kurelac.

Zašto je upravo Kurelac, pripadnik treće generacije preporoditelja, bio taj koji se odvažio govoriti nad grobom Ljudevita Gaja, ostavljenog i omraženog

⁴ *Pretisak Govora objavljenog u Zagrebu 1872., u Narodnoj tiskari dra. Ljudevita Gaja, s Pogovorom Josipa Bratulića, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1989.*

preporoditelja? Možda zato što ga je kao student upoznao u Grazu i divio se starijem kolegi piscu. Josip Bratulić predmnijeva:

Te godine u travnju, kada je Gaj umro, u Hrvatskoj se pod vladom namjesnika banske časti Antuna Vakanovića razbuktała stara borba između Narodne i Mađaronske stranke (...) Političari, bivši Gajevi prijatelji znali su da će se sve riječi izgovorene o njemu, a osobito riječi izgovorene u pogrebnom govoru, mjeriti i vagati. Zato nisu htjeli govoriti nad grobom preporoditelja. Izbor je pao na Frana Kurelca, koji se bio skrasio u Zagrebu, živio u Jurjevskoj ulici kao boem i čudak. Njemu je povjereno da održi govor nad grobom Ljudevita Gaja. (Bratulić 1989: 13-14)

Profesor francuskoga jezika na klasičnoj gimnaziji na Gornjem gradu još kao đak gimnazijalac suprotstavljao se mađarskom nacionalizmu, prisezanjima nad hrvatskim pravima, kako jezičnim tako i političkim, te je u tom smislu Gaj u njemu mogao naći iskrenog mlađeg kolegu. Kurelac (Bruvno 1811. – Zagreb 1874.) bio je prvenstveno filolog i stilist, prevoditelj. Veliku podršku, moralnu i materijalnu, pružao mu je biskup Strossmayer. Za razliku od Gaja, koji nije uspio, Kurelac je 1872. postao član Akademije, što mu je olakšalo egzistenciju. Kao student bio je Gajev sljedbenik, no razišli su se u filološkim rješenjima oko hrvatskoga jezika. Kao predvodnik Riječke filološke škole, zalagao se za arhaičan i »artificijelan« jezik zasnovan na mješavini hrvatskih narječja, u kojoj će prevagu imati čakavsko narječje kao najstarije, smatrajući ga jezgrom hrvatskoga jezika. Autor je ideje morfološko-tvorbenog pravopisa (»korijenskog« pravopisa), koji čuva jezik, kako je tvrdio, »od mrvljenja«. Oštro je polemizirao s Adolfom Veberom, predstavnikom Zagrebačke filološke škole. Sklonost osebnom stilu i zastarjelicama unio je u svoj govor posljednjeg pozdrava prijatelju Ljudevitu Gaju.

Kurelac govor počinje s punom sviješću da je Gajeva zvijezda odavno zgasnula na nebu. »Dok se Ljudevit ne pojavio u svojem mraku zemlja čamila, mrtvi san sanjala.« Potom se vraća u govoru na godine studiranja u Grazu, kada je upoznao Gaja. Prisjetio se, očito za njega važnoga događaja koji mu se urezao u sjećanjima, kada ga je Gaj upitao: »kojim bi jezikom ja upisao, da ikad što napišem? Rekoh mu po svoju: 'ne znam da je ikada Hrvatska učenost o čem propitala'« (Kurelac 1872: 4). Apostrofirao je značaj male knjižice pravopisa izašle u Pešti *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, tiskaru iz koje su izlazile *Novine*

kojima je počeo »književni uskrš«. U Kurelčevu govoru posebno su istaknute prešućene zasluge preporoditelja Gaja:

Nu hristijanom na grobom nije da sudimo, nego da ga pomilujemo, da požalujemo, da oprostimo, da zaboravimo slabosti i krivicu, a da priznamo počten trud i učinjeno dobro, i da oplačemo čovjeka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvijestio (...) Zato ti hvala, uzkrisitelju roda, istom sada u grobu, kadje živ nisi mogao imati od nezahvale na zemlji. (Kurelac 1872: 8)

LITERATURA

- Bratulić, Josip. 1989. »Fran Kurelac o Ljudevitu Gaju i Hrvatskom narodnom preporodu«, dodatak *Pretisku »Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem«*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, str. 11-21.
- Brezak Stamać, Dubravka. 2019. »Gornjogradska gimnazija u Zagrebu i njezini profesori filolozi«, *O hrvatskom jeziku i prirodi u jeziku*, AGM, Zagreb, str. 17-51.
- Brezak Stamać, Dubravka, 2019. »Poučavanje i odgoj djevojaka u prvoj polovici XIX. stoljeća«, *O hrvatskom jeziku i prirodi u jeziku*, AGM, Zagreb, str. 55-71.
- Drašković, Janko. 2007. »Riječ veledušnim kćerima Ilirije o starijoj povijesti i o najnovijem preporodu književnosti njihove domovine«, prijevod Ante Stamać, *Kolo*, g. 17, br. 3., str. 15-45.
- Horvat, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Kurelac, Fran. 1872. »Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem«, *pretisak iz 1989.*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 3-8.
- Ljubić, Lucija. 2019. *Od prijestupnice do umjetnice. Kazališne i društvene uloge hrvatskih glumica*, Meandar media – Akademija za umjetnost i kulturu Osijek, Zagreb – Osijek.
- Miletić, Stjepan. 1904. »Preporod hrvatske književnosti« – *Opis Bukovčevog zastora u Hrv. Zemalj. Kazalištu*, pretisak iz 1990., Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 3-13.
- Šicel, Miroslav. 1985. *Riznica ilirska 1835.–1985.*, Cankarjeva založba – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana.
- Vukotiniović, Ljudevit. 1842. »Ilirizam i Kroatizam«, u *Kolo*, »Knjiga o Kolu 1842.-1853.«, pretisak, Erasmus, Zagreb, 1993.
- Zbornik radova Znanstvenog skupa *Janko pl. Drašković (1770-1856), hrvatski preporoditelj i utemeljitelj Matice hrvatske*, *Kolo*, g. 17, br. 3.

TWO FRIENDS OF LJUDEVIT GAJ – COUNT JANKO DRAŠKOVIĆ
AND FRAN KURELAC

A b s t r a c t

The Croatian National Revival and its bard, Ljudevit Gaj, will be interpreted indirectly through two literary works: (1) Janko Drašković's epistle *A Word To the Noble Daughters of Illyria* reflecting the wish to introduce an educational system in the national language; an attempt to disseminate revivalist ideas among the aristocracy; (2) Fran Kurelac's *Speech at the Grave of Ljudevit Gaj* is the funerary speech spoken by Kurelac at the cemetery in Jurjevska street in Zagreb, summarizing Gaj's life – the rise and fall of the revivalist Gaj.

Keywords: Croatian Romanticism; revival; philologic reform; epistle